

Újságírás a Wikileaks után

Adatbázisok, informátorok és demokrácia

TÓFALVY TAMÁS*

1. Bevezetés¹

„A politikai nyelvet arra találták ki, hogy a hazugságot igaznak tüntesse fel, a gyilkosságot tiszteletre méltónak, és még a szélnek is szilárd megjelenést kölcsönözzön” – fekete alapon fehér betűkkel szedve, ezzel a George Orwelltől idézett mondattal indul a Wikileaks által 2010. április 5-én, *Collateral murder* címmel nyilvánosságra hozott felvétel.² A videó első pár perce halk rádiós zörejekkel aláfestve, szövegekkel kísért állóképekben bemutatja azt a két, a *Reuters* alkalmazásában állt újságírót, akik egy 2007. július 12-i, bagdadi légitámadásban veszítették életüket több más áldozattal együtt. Saeed Chmagh és Namir Noor-Eldeen halálának körülményeivel kapcsolatban sem a hadsereg, sem a kormányzat nem adott felvilágosítást, nem került nyilvánosságra semmilyen felvétel, ami fényt deríthetett volna arra, mi történhetett. „Egészen eddig” – zárul a kijelentéssel a videó első szakasza, hogy a szöveg helyét átvegye egy Apache katonai helikopter kamerája által rögzített mozgókép, feliratozva. A célkeresztben embereket látni, közöttük a két, fegyvertelen újságírót is. A rádión hallani, ahogy a helikopterben ülők a központtal megbeszélik a látottakat – fegyvernek gondolva a kamerafelszerelést –, majd engedélyt kérnek a tűz megnyitására, és az engedélyt megkapva több hullámban is csapást mérnek a járókelőkre. A videó nézői látják, ahogy menekülnek az áldozatok, ahogy becsapódnak a golyók, felcsap a porfelhő, és hogy miután leüledett, holttestek és sebesültek borítják az utcát.

A videó közzététele természetesen rendkívül erős visszhangot váltott ki nemcsak az Egyesült Államokban, hanem globálisan is. Politikai hatása megkérdőjelezhetetlen volt, újrakerezte az Egyesült Államok által elkövetett háborús bűnökről szóló közbeszédet, amelynek hatása máig tart. A politika mellett a média világában és a média természetéről szóló közbeszédben is központi szerepet kapott a Wikileaks.³ Az akkor már négy éve létező, titkos, de általuk közérdekűnek ítélt dokumentumok kiszivároztatására specializálódott szervezetet 2010 áprilisát követően egyszerre nevezték a régi médiarend felbolygatójának, egy új típusú újságírás meghonosítójának, az addig ismert újságírás felszámolójának, megmentőjének és jövőjének.

* Egyetemi adjunktus, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar. E-mail: tamastofalvy@gmail.com

¹ A tanulmány megírását az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoportja támogatta. Köszönöm Bodó Baláznak, hogy felhívta a figyelmem a Wikileaks fontosságára az újságírás jelenlegi demarkációs vitáiban.

² Wikileaks: *Collateral Murder*, 2010. <https://collateralmurder.wikileaks.org/>

³ Alexis C. MADRIGAL: How to Think About WikiLeaks. *The Atlantic*, 2010. <http://www.theatlantic.com/technology/archive/2010/12/how-to-think-about-wikileaks/67689/>

Mi valójában a Wikileaks? Egyszerűen egy forrás? Aktivista szervezet? Újságírói csoport? Nonprofit médiavállalat? Egyik sem, vagy mindezek együttesen? És bármelyik legyen is, milyen viszonyban áll a tradicionálisnak nevezett újságírással, és milyen hatással lehet az újságírás jövőjére nézve? Mindezekre a kérdésekre az elmúlt években számos, egymással ellentétes válasz született. Az ellentmondásos értelmezések és a Wikileaks médiában betöltött szerepe körüli vita intenzitása nem véletlen. Egyfelől a demokratikus berendezkedés, a szakmai etika és értékek,⁴ valamint a kultúra erőterében az újságírás állandó öndefiníciós diskurzusokkal küzd, folyamatosan értelmezve szerepét. Belső és külső demarkációs harcokban tárgyalódik folyamatosan újra és újra, hogy mi minősül újságírásnak és mi nem, és hogy ezzel összefüggésben mi az újságírás legfőbb feladata és szerepe a demokratikus társadalmi berendezkedésben. Másfelől a technológia is állandó szereplő az újságírás határmunkálataiban, és jelenleg is egy különösen erős narratíva szól arról, hogy a technológia és újságírás interakciója miképpen változtathatja meg az újságírás szerepét és gyakorlatát a demokratikus világban,⁵ részben a digitális és print újságírók, részben a bloggerek és újságírók közötti diszkurzív határmunkálatok hagyományainak folytatásaként.⁶ Ebben a tanulmányban e két fő önreflexiós szempont felől szeretném megvizsgálni, hogy a Wikileaks – illetve általában a Nagy Adat (Big Data) alapú információszivárogtatás – milyen szereplőként és jövőképként értelmezhető az újságírás és a demokrácia interakciójában.

⁴ Chris W. ANDERSON: Journalism: Expertise, Authority, and Power in Democratic Life. In: David HESMONDHALGH – Jason TOYNBEE (szerk.): *The Media and Social Theory*. Abingdon, Routledge, 2008. 248–264; Meryl ALDRIDGE – Julia EVETTS: Rethinking the Concept of Professionalism: The Case of Journalism. 54(4) *British Journal of Sociology* (2003) 547–564; Amitai ETZIONI: *The Semi-Professions and their Organization*. New York, The Free Press, 1969; Sverre HØYER – Epp LAUK: The Paradoxes of the Journalistic Profession. 2 *Nordicom Review* (2003) 3–16; Tamara WITSCHGE – Gunnar NYGREN: Journalism: A Profession Under Pressure? 6(1) *Journal of Media Business Studies* (2009) 37–59.

⁵ TÓFALVY Tamás: „Ostrom alatt”: Mit mond el az újságírás legújabb átalakulása a technológia, kultúra és média viszonyáról? *Élet és Irodalom*, 2015. október 2. 15; TÓFALVY Tamás: Digitális technológia, kultúra és az újságírás határai: Hogyan formálja a kultúra technológiát? *Médiakutató*, 2015. ősz, 55–65; TÓFALVY Tamás: „A személyes és a nyilvános titokzatos keveréke”: szakmai határok és az újságírás ideológiája. In *Medias Res*, 2015/1. 160–172.

⁶ Thomas F. GIERYN: Határmunkálatok és a tudomány elhatárolása a nemtudománytól: feszültségek és érdekek a tudósok szakmai ideológiáiban. In: KUTROVÁTZ Gábor – LÁNG Benedek – ZEMPLÉN Gábor (szerk.): *A tudományon innen és túl. Replika*, 54–55 (2006) 173–194; Thomas F. GIERYN: *Cultural Boundaries of Science: Credibility on the Line*. Chicago, University of Chicago Press, 1999; Bolette B. BLAAGAARD: Shifting Boundaries: Objectivity, Citizen Journalism and Tomorrow's Journalists. 14(8) *Journalism* (2013) 1076–1090; Seth C. LEWIS: The Tension Between Professional Control and Open Participation: Journalism and its Boundaries. 15(6) *Information, Communication & Society* (2012), 836–866; Wilson LOWREY – Jenn B. MACKAY: Journalism and Blogging: A Test of a Model of Occupational Competition. 2(1) *Journalism Practice* (2008) 64–81; Erin A. MEYERS: „Blogs Give Regular People the Chance to Talk Back”: Rethinking „Professional” Media Hierarchies in New Media. 14(6) *New Media & Society* (2012) 1022–1038; An NGUYEN: Facing „the Fabulous Monster”: The Traditional Media's Fear-Driven Innovation Culture in the Development of Online News. 9(1) *Journalism Studies* (2008) 91–104; Henrik ÖRNEBRING: *The Two Professionalisms of Journalism: Journalism and the Changing Context of Work*. Oxford, Reuters Institute for the Study of Journalism Working Paper, 2009; Henrik ÖRNEBRING: Anything You can Do, I can Do Better? Professional Journalists on Citizen Journalism in Six European Countries. 75(1) *The International Communication Gazette* (2013) 35–53; Julie JONES – Itai HIMELBOIM: Just a Guy in Pajamas? Framing the Blogs in Mainstream US Newspaper Coverage (1999–2005). 12(2) *New Media & Society* (2010) 271–288; Jay ROSEN: Why „Bloggers vs. Journalists” is Still With Us. *Pressthink*, 2011. március 4. <http://pressthink.org/2011/03/monsters-of-the-newsroom-id-why-bloggers-vs-journalists-is-still-with-us/>

2. A három Wikileaks: 2006–2015

Ennek az interakciónak a vizsgálatában kulcsfontosságú szempont, hogy a Wikileaks alapítása óta folyamatosan változik, átalakulóban van, így az újságíráshoz és a demokratikus rendhez való viszonya is más jelenleg, mint akár a kezdetekkor, vagy 2010 után volt. Minimum három korszakot lehet elkülöníteni a Wikileaks közel egy évtizedes történetében, amelyekben egy alaptevékenységre (titkosított dokumentumok kiszivároztatása) támaszkodva különböző módon kommunikált és definiálta tevékenységét.⁷

Az első korszak a Wikileaks 2006-os alapításától a 2010 áprilisáig tartó időszakot öleli fel. Ekkor a Wikileaks – ahogy a neve is jelzi – egy Wiki-alapú rendszerben szivároztatott ki dokumentumokat, amelyeket az olvasóközönség kommentelhetett, szerkeszthetett, illetve további anyagokkal bővíthetett. Ekkor még *bottom-up* elven működött a Wikileaks, a közösségi szerkesztés határozta meg, mi lesz az anyagok sorsa, de *top-down* jellegű, klasszikus szerkesztésnek nem lettek az anyagok alávetve. Ebben a korszakban szivároztatott ki a Wikileaks pl. többek között a kenyai kormányzat által titkosként minősített dokumentumokat.⁸

Ez a felállás alapvetően megváltozott 2010. április 5-én, amikor publikálták a bevezetőben bemutatott *Collateral murder* című videót. A Wikileaks ettől kezdve már nem pusztán gyűjtőhelyeként működött a kiszivároztatott fájloknak, nem egyszerűen forrásként, hanem sajtóorgánusként, médiaként jelenítette meg magát, és annak is egy speciális fajtájaként. A rövidebb, pillanatok alatt milliókhoz eljutó videó egyfelől már nem nyers, vágatlan dokumentum, hanem egy erősen szerkesztett, feliratokkal, magyarázatokkal ellátott felvétel. Másfelől értelmezést – abból is meglehetősen radikális és explicit fajtát – is közöl, nem pusztán információkat, tehát a videó szerkesztésének és közlésének módja értelmezhető egyfajta politikai üzenetnek, kiáltványnak is, nem pusztán publikációnak, és pláne nem egyszerű szivároztatásnak. (Az erős ideológiai motiváció természetesen már a kezdetektől fogva alapvetően fontos volt a szervezetben, de ez 2006 és 2010 között nem jelent meg közvetlenül magukban az anyagokban, illetve azok tárlásában.) Fontos körülmény, hogy az attitűdjének átalakulását jelző videóval került igazán a globális érdeklődés fókuszába a szervezet, tehát értelemszerűen a Wikileaksnek ez a változata vált a legtöbbször számára alapértelmezetté.

2010. július 25-től kezdte el a Wikileaks az afganisztáni háborúról szóló úgynevezett *Afghan War Diary* dokumentumok publikálását, ami egy harmadik korszakot nyitott meg a szervezet stratégiájának alakulásában. Bár a Wikileaks alkalmanként már korábban is együttműködött például a *Guardiannal* vagy a *New York Timesszal*, az *Afghan War Diary* dokumentumokkal egy jóval szorosabb, partneri kapcsolat⁹ kezdődött meg a szervezet és az úgymond tradicionális média néhány legjelentősebb képviselőjével, a *New York Timesszal*, a *Guardiannel* és a *Spiegel*lel, amelyeknek a Wikileaks még a teljes anyag publikálása előtt hozzáférést adott az adatbázishoz.

⁷ Jonathan ZITTRAIN – Molly SAUTER: Everything You Need to Know About Wikileaks. *MIT Technology Review*, 2010. <http://www.technologyreview.com/news/421949/everything-you-need-to-know-about-wikileaks>

⁸ A szervezet története során kiszivároztatott dokumentumok teljes listája megtalálható a Wikipedia több oldalán, l. <https://en.wikipedia.org/wiki/WikiLeaks>; https://en.wikipedia.org/wiki/Information_published_by_WikiLeaks

⁹ David CARR: Behind „War Logs”, a New Kind of Alliance. *Media Decoder. New York Times*, 2010. július 26. http://mediadecoder.blogs.nytimes.com/2010/07/26/behind-war-logs-a-new-kind-of-alliance/?_r=1

A Wikileaks ebben a máig terjedő időszakban publikálta még több, nagy sajtóvisszhangot kiváltó anyagát, pl. az iraki háborúval kapcsolatos dokumentumokat tartalmazó *War Logs* adattömeget, vagy a guantanamoí (*Guantanamo Bay Files*) dokumentumokat. A nagy lapokkal folytatott közös munka minőségi újdonsága a korábbi együttműködésekhez képest leginkább két tényezőben nyilvánult meg: egyfelől a Wikileaks kommunikációjának hangnemműködésében, másfelől a szerkesztési folyamatok kiszervezésének mélységében és nagyságrendjében.

A Wikileaks kommunikációjában beállt változás egyértelműen az erős, egyoldalú politikai üzenetek elhagyását hozta magával, és – részben visszatérve az első korszak hagyományához – magán a szivárogtatáson keresztül politikai aktivitás előtérbe helyeződését, a szerkesztési folyamat pedig az együttműködéssel jóval megfontoltabbá és alaposabbá vált.¹⁰ A lehetséges kockázatokat figyelembe vevő vágás és az esetlegesen szenzitív adatok eltávolítása, megváltoztatása a publikált anyagban (*redaction*), valamint az alapos szerkesztési folyamat (*editing*) mellett kiterjedt ellenőrzési folyamatokon mentek keresztül a dokumentumok, egyfajta kurátori munka keretében. Ahogy például Kirchner idézi a *Guardian* ismertetőjét a szerkesztési folyamatról:

„Oknyomozó újságírók egy csoportja, regionális szakértők és adatbázis-specialisták heteket töltöttek azzal, hogy az anyagot a közérdeklődésre számot tartó dolgokért átfésüljék. Miután rögzítették a jelentését több mint 400 rövidítésnek és katonai szakkifejezésnek, azonosítani tudták az egyes iratokat más anyagokkal való összehasonlítás és más forrásokkal való keresztellenőrzés segítségével. Ennek során néhányat a legszafteosabb titkosszolgálati jelentésekből elvetettek, mivel megalapozatlannak találtak, és megállapították, hogy a szövetség civil áldozatokról szóló nyilvántartása több vonatkozásban is megbízhatóan.”¹¹

A *New York Times*nál hasonló menetben zajlott az ellenőrzés.¹² Mindenekelőtt a lap ügyvédekkel konzultáltak arról, van-e bármilyen jogi kockázata az anyagok közlésének, és ha igen, hogyan lehet megoldani a problémát. Ezután titkos iratok elemzésében járatos újságírók bevonásával arról győződtek meg, hogy hitelesek-e az iratok. Majd átadták a programozóknak a do-

¹⁰ CJR Staff: A Primer on Early WikiLeaks Coverage WikiLeaks Calls the Coordinated Media Coverage „an Extraordinary Moment in Journalism”. *Columbia Journalism Review* (2010). http://www.cjr.org/campaign_desk/a_primer_on_early_wikileaks_co.php?page=1; CJR Staff: WikiLeaks Coverage Roundup, Again. A Look at Coverage from *The New York Times*, *The Guardian*, *Der Spiegel*, and Elsewhere. *Columbia Journalism Review* (2010). http://www.cjr.org/campaign_desk/wikileaks_coverage_roundup_again.php?page=all; Mark CODDINGTON: This Week in Review: WikiLeaks’ New Journalism Order, a Paywall’s Purpose, and a Future for Flipboard. *NiemanLab*, 2010. <http://www.niemanlab.org/2010/07/this-week-in-review-wikileaks-new-journalism-order-a-paywalls-purpose-and-a-future-for-flipboard/>; Lauren KIRCHNER: How Three News Outlets Handled the WikiLeaks Dump. Part I: Online Presentation. *Columbia Journalism Review* (2010). http://www.cjr.org/campaign_desk/how_three_news_outlets_handled_1.php; Lauren KIRCHNER: Gaining Readers’ Confidence in the WikiLeaks Dump. Part II: Verification. *Columbia Journalism Review* (2010b). http://www.cjr.org/the_news_frontier/gaining_readers_confidence_in.php; Craig SILVERMAN: How WikiLeaks Outsourced the Burden of Verification – To the *Times*, *The Guardian*, and *Der Spiegel*. *Columbia Journalism Review* (2010). http://www.cjr.org/campaign_desk/how_wikileaks_outsourced_the_b.php

¹¹ KIRCHNER i. m. (10. lj. 2010b).

¹² Michael MORISY: Bill Keller: WikiLeaks isn’t my Kind of News Org, but They have Evolved. *NiemanLab*, 2010. <http://www.niemanlab.org/2010/12/bill-keller-wikileaks-isnt-my-kind-of-news-org-but-they-have-evolved/>

kumentumok halmát, amelyet ők kereshetővé tettek, és több újságíró bevonásával nekiláttak a kulcsszavas kereséseknek – tekintve, hogy a dokumentumok összességének elolvasására elméletileg sem lett volna lehetőség. A közvélemény számára fontos információk kiszűrését követően következett a tisztogatás és vágás fázisa, amelynek során szenzitív információkat – pl. egyes alacsonyabb szintű informátorok neveit – távolítottak el a szövegekből, majd mindezt egyeztetették a megfelelő kormányzati szervekkel. Amennyiben pl. egyes informátorok kerültek volna életveszélybe, figyelembe vették a kormányzati visszajelzéseket, és tovább módosították az anyagot.

A rendkívül nagy erőforrásokat igénylő szerkesztés és ellenőrzés mellett nagyon fontos volt, hogy a már bejáratott forrásokkal és kapcsolatokkal rendelkező nagy lapok a saját erőforrásaikat mozgósítva első kézből tudtak információt szerezni egy adott dokumentum vagy állítás hitelességével kapcsolatban. Ahogy Silverman fogalmaz,¹³ ez azért volt hasznos a Wikileaks céljai felől is, mert átirányította a közbeszédet abba az irányba, hogy a szivárogtatások tartalmáról folyjon a vita, és ne arról, hogy vajon a dokumentumok hitelesek-e vagy sem. A Wikileaks ebben az értelemben tehát a harmadik korszakában már inkább tekinthető a hagyományos média-ökoszisztéma részének – vagy éppen egy régi és új gyakorlatokat ötvöző hibrid rendszer modelljének –, mintsem egy annak alternatívát kínáló, azon kívüli szereplőnek.¹⁴

A Wikileaks tevékenységének átalakulása több szempontból is fontos körülmény a lehetséges hatásai és a rájuk adott szakmai reakciók elemzésekor. Egyrészt azért, mert értelemszerűen az egyes időszakokban megszülető kommentárok különböző entitások lehetséges hatásaiból indulnak ki, másrészt azért, mert alkalmat ad annak megfigyelésre is, hogy az egyes korszakokon átívelve hogyan élnek túl olyan Wikileaks-értelmezések, amelyek egy korábbi korszakra vonatkozóan fogalmazódtak meg.

3. Újságírás és demokrácia: kritikák és érintkezési pontok

A Wikileaks jelenlegi működési formájának – világlapokkal együttműködő információgyűjtő és -tároló nonprofit online média – a demokráciával és az újságírással való viszonyával kapcsolatban a főbb kérdések, vélekedések és jövőképek négy kulcsfogalom köré csoportosíthatók. Főként a transzparencia, az aktivizmus, az újságírás és az újdonság fogalmainak eltérő definíciói, értelmezései, valamint ezek kapcsolódásai mentén érdemes végiggondolni, mi volt és mi lehet a szerepe a Wikileaksnek és az adatbázis-alapú szivárogtatásnak az újságírás és demokrácia összefüggésében.

¹³ SILVERMAN i. m. (10. l.).

¹⁴ Karin WAHL-JORGENSEN: Is Wikileaks Changing the Paradigm of Journalism? *Boundary Work and Beyond*. 8 *International Journal of Communication* (2014) 2581–2592.

3.1. Transzparencia és Wikileaks

A transzparencia mint a demokratikus társadalom eszményének egyik elidegeníthetetlen alap-eleme, úgy tűnik, mindig is a része volt a közgondolkodásnak. Pedig viszonylag friss dologról van szó: ahogy Schudson¹⁵ fogalmaz, ugyan nem az internet hozta el a transzparencia aranykorát, de nem volt az Egyesült Államok alapító atyáinak gondolatai között sem. Az, hogy a kormányzás átláthatósága – és általában, a világban megtalálható információkhoz való szabad hozzáférés – egyfajta alapvető emberi jogként értelmezhető, részben a Freedom of Information Act (FOIA) 1967-es bevezetéséhez köthető, illetve ahhoz a mintegy húszéves folyamathoz, amely elvezetett a törvény beiktatásáig.

A Wikileaks már abban a korszakban indult el, amikor az átláthatóság a demokráciáról való gondolkodás fő elemei között volt. A szervezet alapelve és üzenete a teljes transzparencia, amely egyben ideológiai bázisként is szolgál a dokumentumok kiszivároztatásához. A Wikileaks – az alapító, Julian Assange által kidolgozott – ideológiája szerint a kormányzati dokumentumok titkosított volta pusztán a politikai érdekek terméke, amely ellentétes a közérdekkel, így minden, titkosnak nyilvánított dokumentum nyilvánosságra hozatala igazolt, és potenciálisan a közérdeket szolgálja. Assange-nak ezen, sokak által radikálisnak gondolt nézetei sajátos kapcsolatban vagy éppen konfliktusban állnak a Wikileaks mindennapi gyakorlatával, valamint az angolszász újságírás ideológiájának¹⁶ és etikájának a transzparenciára vonatkozó megfontolásaival is. Ahogy arra Barnett felhívta a figyelmet,¹⁷ annak ellenére, hogy a Wikileaks teljes transzparenciát követel a kormányzatok részéről, ezt az elvárást hajlamos magára nem vonatkoztatni. Nem tudni, hogyan jut az anyagokhoz, hogyan válogat köztük, hogyan dönt a szerkesztésükről, és főleg, honnan van pénze mindezeknek a munkáknak a finanszírozására.

3.2. Wikileaks és média: aktivista, watchdog, whistleblower, forrás...?

Ez az attitűd részben magyarázható azzal az anomáliával, hogy a Wikileaks öndefiníciója – illetve alapítója, Assange meghatározása – szerint bár egyszerre lát el újságírói és *public watchdog* (társadalmi őrkutya) feladatokat, az egyik fő célja a „lehető legnagyobb hatás” elérése a szivároztatások által, azaz direkt nyomásgyakorláson keresztül változás elérése a kormányzati politikában,¹⁸ bármilyen áron és módon. Ez az aktivista koordináta-rendszerben igazolható hozzáállás azonban éles ellentétben áll az angolszász újságírás őrkutyaszerepet magáénak valló

¹⁵ Michael SCHUDSON: Where the Right to Know Comes from. *Columbia Journalism Review*, 2015. http://www.cjr.org/b-roll/where_the_right_to_know_comes_from.php

¹⁶ Mark DEUZE: What is Journalism? Professional Identity and Ideology of Journalists Reconsidered. *6 Journalism* (2005) 442–463.

¹⁷ Jim BARNETT: Wikileaks and the Failure of Transparency. *NiemanLab*, 2010. <http://www.niemanlab.org/2010/07/wikileaks-and-a-failure-of-transparency/>

¹⁸ Jonathan STRAY: Is This the Future of Journalism? *Foreign Policy*, 2010. <http://foreignpolicy.com/2010/04/07/is-this-the-future-of-journalism/>

szereplőinek elfogulatlanságra, objektivitásra,¹⁹ forráskritikára és pontosságra alapozó etikájával, és részben meg is kérdőjelezi a Wikileakshez köthető tevékenységek újságírás voltát. A Wikileaks jelentőségét ellenkező előjellel értékelők szerint a Wikileaks pusztán forrásnak tekinthető, és mint olyan, nem feltétlenül a legértékesebb vagy legmegbízhatóbb információkat szállítók közül valónak.²⁰

Hasonlóan összetett dilemma a *whistleblower*-szerepkörrel való kapcsolat kérdése. A *whistleblower* egy olyan egyszerű állampolgár vagy éppen aktivista, aki felhívja a figyelmet olyan jelenségekre, amelyeket károsnak tart a demokráciára. Ezt teheti önállóan is, de jellemzően a *whistleblower* a sajtó segítségével próbál érvényt szerezni a tiltakozásának. Hogy a Wikileaksnek az akár 2010. április előtti vagy éppen utáni tevékenysége értelmezhető-e egyértelműen *whistleblowing*ként, sok szempontból nem világos. Ahogy Fred Alford fogalmaz:

„A Wikileaks-adathalom sokunk számára, akik régóta tanulmányozzuk a *whistleblowing* jelenségét, megingat egy olyan, régóta élő hitet, miszerint az a fontos, hogy a *whistleblower* arccal és névvel vállalja a különböző adatok nyilvánosságra hozatalát, elkerülve azt a látszatot, hogy az csupán névtelen méltatlankodás, vagy esetleg etikátlan cselekvés. A közvéleménynek szüksége van arra, hogy láthassa az igazi arcát valakinek, aki kiáll a jogaiért és helyesen cselekszik, amikor egyik kollégája sem meri megtenni ezt. A Wikileaks által kiszivárogtatott titkos táviratok mintha megváltoztatták volna ezt az egészet. Van valami ennek a rengeteg nyers adatnak az erejében, ami úgy tűnik, önálló életre kel. Elképzelhető, hogy lesznek majd *whistleblower*ek, akik hasonló stratégiákat követnek. Ez nagyon kevésbé a Wikileaks túlélésén fog múlni, inkább azon, hogy hogyan lehet a weben nyilvánosságra hozni hatalmas adattömegeket. Akárhogy is, de ez megváltoztatja a *whistleblowing*ot, ahogy eddig ismertük.”²¹

A *whistleblower*, az aktivista és a sajtó határvonalai szintén homályosak. Maga a sajtó, a *watchdog* is lehet *whistleblower*, illetve a sajtó számára forrásként is szolgáló aktivisták is jellemzően egyben *whistleblower*ként is működnek, de ahogy Alford felvetése is sugallja, az már kérdéses, hogy az információk ilyen nagy tömegének nyilvánosságra hozatala lehet-e *whistleblower*-tevékenység. További etikai és demarkációs problémát jelent, hogy a *whistleblower* olyan körülményekre, adatokra hívhatja fel a figyelmet, amelyeket alkotmány- vagy törvényellenesnek tart, vagy valamilyen módon etikátlannak, tisztességtelennek – de nem olyan dokumentumok közreadásával, amelyeknek tartalmát maga sem ismeri. A Wikileaks esetében – ahogy azt kritikusai kiemelik – ennek éppen az ellenkezője történik, hiszen nem feltétlenül egy konkrét ügyre vonatkozóan közöl leleplező információkat egy-egy nagyobb kiszivárogtatás, hanem egy nagyobb, nyers adathalmazból kell kiválogatnia a bevont partnereknek a fellelhető anomáliákat. (Az anonimitás kérdése is további kérdéseket vet fel, de ez önmagában nem feltétlenül

¹⁹ BAJOMI-LÁZÁR Péter: Az objektivitás-doktrína nyomában. *Médiakutató*, 2003 nyár, 13–38; Michael SCHUDSON: The Objectivity Norm in American Journalism. 2(2) *Journalism* (2001) 149–170.

²⁰ Joshua FOUST: The Assange Leaks: What's new about the WikiLeaks data? *Columbia Journalism Review* (2010). http://www.cjr.org/campaign_desk/the_assange_leaks.php

²¹ C. Fred ALFORD: WikiLeaks is no Whistle-Blower. *The New York Times*, 2010. december 9. <http://www.nytimes.com/roomfordebate/2010/12/09/what-has-wikileaks-started/wikileaks-is-no-whistle-blower>

zárja ki, hogy a Wikileaks vagy más anonim tagokat összefogó szervezet tevékenységét *whistle-blowing*nak vagy akár újságírásnak lehessen tekinteni, hiszen az újságírásban is – bizonyos keretek között – szintén bevett gyakorlat az anonimitás alkalmazása.)

3.3. ...vagy újságírás?

A Wikileaks ambiciózus fellépésének és az újságírás jelenkori digitális átalakulásának²² erőterében egy olyanfajta határmunkálat-diskurzus is kialakult a nonprofit szervezet körül, amely az újságírás és a Wikileaksnek tulajdonított tevékenységek, így az újságírás és nem-újságírás közötti határ megvonásáról is szól.²³ Amikor pl. Bill Keller, a *New York Times* vezető szerkesztője úgy fogalmazott, hogy „ha (Assange) újságíró, akkor nem olyanfajta újságíró, mint én”,²⁴ akkor egyfelől kétségét fogalmazta meg azzal kapcsolatban, hogy az Assange, illetve a Wikileaks által kultivált forráskezelési módszerekkel, illetve azok jellemző hiányában újságírásként lehet-e tekinteni a Wikileaks-praxisra, másfelől még egy engedékenyebb foratókönyv esetén is elhatárolta magát tőle. Ahogy kifejtette, bár az idők során a Wikileaks egyre inkább mutat jegyeket, amelyek az újságírói tevékenységhez közelebb viszik, ezzel együtt sem azt a felfogást képviseli, ami az ő számára elfogadható. Keller szavainak az ad különös jelentőséget, hogy a Wikileaks-szel szoros együttműködési partnerségben dolgozó *New York Times* egyik vezető munkatársaként maga koordinálta több kiszivárogtatott anyag feldolgozását és publikálását – de még így is szükségesnek érezte megvonni a határokat a lap és a szivárogtató szervezet között.

Az újságírói szerep szembeállítása és elhatárolása a kiszivárogtatástól gyakran hangsúlyozza az újságírói alaposág és önmérséklet etikai alapelveit, szemben a válogatás nélküli nyilvánosra hozatallal; Hendler megfogalmazásában:

„A szerkesztőknek és újságíróknak mindig is súlyozniuk kellett ezeket az egymással versengő érdekeket annak eldöntése során, hogy egy titkosított dokumentum vagy más érzékeny információ napvilágra kerüljön-e, avagy sem. Van valami kényelmetlen abban, hogy ezt a döntést most olyanoknak kell meghozniuk, akiknek nincsen hivatalos képezésük. Az mindenesetre világos, hogy a sajtó életbevágóan fontos sztorikat hozott nyilvánosságra – csak az utóbbi évtizedekben engedély nélküli lehallgatási ügyek, fogvatartottak bántalmazása és a titkos börtönök –, amelyek titkosított dokumentumokra alapoztak. És természetesen ezeken kívül még vannak olyan történetek, amelyeket nem ismerünk, mert újságírók úgy döntöttek, hogy nem biztonságos elmondani őket.”²⁵

²² L. Chris W. ANDERSON – Clay SHIRKY – Emily BELL: Post-Industrial Journalism: Adapting to the Present. *Columbia University Graduate School of Journalism*, 2012; Pablo J. BOCZKOWSKI: *Digitizing the News. Innovation in Online Newspapers*. Cambridge, MA, MIT Press, 2005; Jay ROSEN: The People Formerly Known as the Audience. *Pressthink*, 2006. június 27. http://archive.pressthink.org/2006/06/27/ppl_frmr.html; Leopoldina FORTUNATI et al.: The Influence of the Internet on European Journalism. 14(4) *Journal of Computer Mediated Communication* (2009) 928–963; Bill GRUESKIN – Ava SEAVE – Lucas GRAVES: The Story So Far: What We Know About the Business of Digital Journalism. *Columbia University Graduate School of Journalism*, 2011.

²³ WAHL-JORGENSEN i. m. (14. lj.).

²⁴ MORISY i. m. (12. lj.).

²⁵ Clint HENDLER: The WikiLeaks Equation: Secrets, Free Speech, and the Law. *Columbia Journalism Review* (2010). http://www.cjr.org/behind_the_news/the_wikileaks_equation.php?page=all

3.4. Hibrid újságírás: régi vagy új média a Wikileaks?

A réginek, tradicionálisnak és újnak nevezett médiumok együttműködése felveti azt a kérdést is, hogy amennyiben a Wikileaks képviseli az újdonságot, miben számít újnak a Wikileaks – illeszkedve a régi és új médiumok, technológiák hatásairól, kialakulásáról szóló diskurzusba.²⁶ Az újdonság a Wikileaks esetében is inkább kulturális, diszkurzív tényezőnek mondható, mert végigtekintve a szervezet tevékenységén és működésén, nem találni olyan, radikálisan újnak tekinthető elemeket, amelyek korábban ne lettek volna megtalálhatók más újságírói vagy éppen aktivista szervezetek működésében.

A fő tevékenységi területet – a szivárogtatást – tekintve egészen biztosan nem előd nélküli a Wikileaks. Szivárogtatások és szivárogtatók mindig is voltak, a párhuzamok között leggyakrabban a vietnami háború idején publikált Pentagon-iratok²⁷ ügye kerül elő, az oknyomozás, titkosított iratokhoz való hozzáférés (források, perek vagy adatigénylés révén) pedig már régóta az angolszász újságírás egyik fontos tevékenysége, ahogy azt több ikonikus sztori, pl. a Watergate-ügy²⁸ is példázza. Hasonlóképpen, az információk gyűjtésének, megosztásának és publikálásának módjaiban sem hozott a Wikileaks egyetlen megnyilvánulási formája sem radikális újdonságot. A Wikileaks részben a geek aktivista és újságírói „hacktivisták” kultúrában gyökerezik,²⁹ amely egy korábbi példájának tekinthető az Indymedia, részben az elmúlt évtizedben kialakult trendben, amelyben olyan, internet vezérelte objektumok kerültek az újságírás vérkeringésébe, mint pl. a felhasználói tartalmak becsatornázása – *crowdsourcing* vagy más módszerek segítségével (mint pl. a főleg olvasói képeket gyűjtő CNN iReport).

Az a változás, ami most zajlik, inkább mennyiségi: a Nagy Adat jön az individuális képek lassabb begyűjtése után, és ez az extrém mennyiségi különbség idővel minőségi különbségekhez is vezethet.³⁰ Az Indymedia is online és civil média volt,³¹ határozott ideológiai indíttatással és alappal – mégis más volt, mert a Wikileaks a tevékenységét sokkal nagyobb volumenben végzi, mint bárki bármikor korábban. A „*news geek*ek”, azaz a hacker kultúrában járatos újságírók generációjának felemelkedésével az adatbázis-alapú információkezelés kerül előtérbe, és a Nagy Adattal korábban el nem érhető mennyiségű adatot lehet az újságírás szolgálatába állítani. Nem azzal vált jelentőssé a Wikileaks, hogy ellene fordult a létező média-ökoszisztémának, hanem azzal, hogy megtanult jól együttműködni vele,³² és közelebb hozta egymáshoz az adatbázisok és

²⁶ Natalie FENTON (szerk.): *New Media, Old News. Journalism and Democracy in the Digital Age*. London, Sage, 2010; Geoffrey B. PINGREE – Lisa GITELMAN (szerk.): *New Media 1740–1915*. Cambridge, MA, MIT Press, 2003; TÓFALVY Tamás: Technopesszimizmustól a digitális utópiáig: a technológiák kulturális megalkotása. *Információs Társadalom*, 2014/4. 113–138.

²⁷ CODDINGTON i. m. (10. lj.).

²⁸ STRAY i. m. (18. lj.).

²⁹ Chris W. ANDERSON: From Indymedia to Wikileaks: What a Decade of Hacking Journalistic Culture Says about the Future of News. *NiemanLab*, 2010. <http://www.niemanlab.org/2010/12/from-indymedia-to-wikileaks-what-a-decade-of-hacking-journalistic-culture-says-about-the-future-of-news/>

³⁰ Uo.

³¹ Stuart ALLAN – Einar THORSEN (szerk.): *Citizen Journalism: Global Perspectives*. New York, Peter Lang, 2009; Axel BRUNS: News Blogs and Citizen Journalism. In: Kiran PRASAD (szerk.): *e-Journalism: New Directions in Electronic News Media*. New Delhi, BR, 2009.

³² Beckett-Ball, idézi WAHL-JORGENSEN i. m. (14. lj.).

a történetmesélés területeit. A mennyiségi és minőségi tényezők változásának és összefüggésének értelmezésében egyébként jelentős szerepet játszik a technológiának tulajdonított hatás is. Ahogy a David Carr által idézett Keller fogalmaz: „a technológia eltörölte a tradicionális média kontrollját afelett, hogy mit tudnak az emberek.”³³ A Keller által képviselt determinista narratíva szerint a technológia az, ami megváltoztatta azt, amit tudunk, ahogy ez gyakran előkerül az új technológiák kulturális megalkotásának folyamatában, illetve az újságírás technológiaközpontú demarkációs küzdelmeiben is.³⁴

A két típusú tevékenység elhatárolási kísérleteivel párhuzamosan létrejövő kollaboráció ténye tovább bonyolítja a szemléletek interakciójának értelmezéseit. A Carr szóhasználatában hibrid újságírásnak nevezett tevékenység etikai dimenzióban a tradicionális újságírói értékek és módszer elismerése, megerősítése (tekintve, hogy az adatok feldolgozása a nagy lapok bevett módszertana szerint történik), praktikus dimenzióban pedig egyszerűen lerövidíti az oknyomozói munkát azáltal, hogy az adatok csomagját gyakorlatilag már összegyűjtve kínálja elemzésre. Hasonlóan optimista elemzések a határok helyett szintén a kollaborációval létrejövő újságírás-affirmációt látják. Ahogy Usher írja,³⁵ a diplomáciai iratok kezelése azt mutatja, hogy a tradicionális újságírás még mindig fontos, és az együttműködés minden szereplőnek, így a Wikileaksnek és a tradicionális médiának egyaránt hasznos. Vagy Anderson megfogalmazásában: „nem gondolom, hogy bármiféle »új« típusú újságírás leváltaná a tradicionális újságírást. Nyilvánvalóan a két forma tandemben fog együttműködni.”³⁶

4. Következtetések

Vízválasztó volt-e a Wikileaks megjelenése a demokrácia és az újságírás kapcsolatában? Lehet-e, érdemes-e Wikileaks előtti és utáni újságírásról beszélni? A Wikileaks történetének és a médiával való viszonyának alakulását szemlélve biztosabbnak tűnik mindössze annyit kijelenteni, hogy a Wikileaks nem változtatta meg alapvetően sem a média megszokott erőviszonyait, sem a média és a társadalom közötti kapcsolatrendszerét, inkább új hangsúlyokat és lehetőségeket adott az újságírás a demokratikus rend közvetítésében betöltött szerepének. A Wikileaks által és nyomán – korábban nem tapasztalt mennyiségben – hozzáférhetővé tett dokumentumok körültekintő feldolgozása a Nagy Adat korában egyre inkább alapvető feladata az újságírásnak, de ez a specializáció nem feltétlenül érvényteleníti az újságírás bevett értékrendjét és módszertanát, hanem éppen ellenkezőleg, a feldolgozás módszertana főleg arra építhet. Az adatközpontú, korábban hibrid újságírásnak, ma már inkább adatújságírásnak nevezett szakmai specializáció

³³ CARR i. m. (9. lj.).

³⁴ L. TÓFALVY i. m. (26. lj.).

³⁵ Nikki USHER: Why WikiLeaks' Latest Document Dump Makes Everyone in Journalism – and the Public – a Winner. *NiemanLab*, 2010. <http://www.niemanlab.org/2010/12/why-wikileaks-latest-document-dump-makes-everyone-in-journalism-and-the-public-a-winner/>

³⁶ Chris W. ANDERSON: When do 92,000 Documents Trump an Off-the-Record Dinner? A Few More Thoughts about Wikileaks. *NiemanLab*, 2010. <http://www.niemanlab.org/2010/07/when-do-92000-documents-trump-an-off-the-record-dinner-a-few-more-thoughts-about-wikileaks/>

technológiai gyökerei az adatbázis-kezelésben, a nyers adatok felhasználásának, kezelésének hagyományában gyökereznek, illetve az ehhez esetlegesen kapcsolódó technológiai determinista ideológiában. Az újságírás hagyománya pedig az adatbázisokban való keresés releváns szempontrendszerének kidolgozásával, illetve az azok segítségével megformálható történetek megtalálásával és a hitelességet biztosító etikai alelvek biztosításával járulhat hozzá az adatalapú oknyomozás és történetmesélés területéhez. Az adatújságírás és a tradicionálisnak nevezett újságírás közötti határvonal ezért nehezen megvonható. Nem feltétlenül minőségi, inkább mennyiségi kérdés, hogy mikortól lehet az adatok halmazát adatbázisnak tekinteni. De az kétségtelen, hogy a korábban nem tapasztalt mennyiségű adatot magukba foglaló, könnyen kereshető digitális adatbázisok már másfajta feldolgozási attitűdöt, módszereket igényelnek, amelyeknek újdonsága ha meg is kérdőjelezhető és vitatható, a hozzájuk kapcsolódó etikai viták és szakmai határmunkálatok jelenléte már kétségtelen.